

ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΛΑΣ

Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΤΟΥ ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟΥ

Η αμερικανική ζωή σε μία εποχή
μειούμενων προσδοκιών

Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε
με την οικονομική ενίσχυση του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου

Τίτλος πρωτοτύπου: Christopher Lash, *The Culture of Narcissism*
Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς
Εξώφυλλο: Σπύρος Τσιλιγκιρίδης [Γουσέν: «Νάρκισσος και Ώρα»]
Copyright: 1979, Christopher Lash και W. W. Norton and Company, Inc.
Copyright για την ελληνική έκδοση: Εκδ. Νησίδες
37003 Σκόπελος
τηλ. 0424-23277, 23283
031-263363

I. S. B. N.: 960-8480-93-0.

ΝΗΣΙΔΕΣ

Με ενδιάμεσο την οικογένεια, τα κοινωνικά πρότυπα αναπαράγονται στην προσωπικότητα. Οι κοινωνικές διευθετήσεις εξακολουθούν να ζουν στο άτομο, θαμμένες στον νου κάτω από το επίπεδο της συνείδησης, ως και αφού γίνουν αντικειμενικώς ανεπιθύμητες και άχρηστες —όπως αναγνωρίζεται τώρα ευρέως ότι έχουν γίνει πολλές από τις παρούσες διευθετήσεις μας. Η αντίληψη του κόσμου ως επικίνδυνου και απαγορευτικού τόπου, αν και προέρχεται από μία ρεαλιστική επίγνωση της ανασφάλειας της σημερινής κοινωνικής ζωής, ενισχύεται από την ναρκισσιστική προβολή προς τα έξω των επιθετικών ενορμήσεων. Η πίστη ότι η κοινωνία δεν έχει μέλλον, ενώ εδράζεται σε μία ορισμένη ρεαλιστική επίγνωση υπαρκτών κινδύνων, ενσαρκώνει και μία ναρκισσιστική ανικανότητα να ταυτιστούμε με τους μεταγενέστερους ή να αισθανθούμε μέρος της ροής της ιστορίας.

Η εξασθένηση των κοινωνικών δεσμών, που προέρχεται από την κρατούσα κατάσταση της κοινωνικής πρόνοιας, αντανakλά συγχρόνως μία ναρκισσιστική άμυνα εναντίον της εξάρτησης. Μία πολεμόχαρη κοινωνία τείνει να παράγει άνδρες και γυναίκες που είναι κατά βάθος αντικοινωνικοί. Δεν θα έπρεπε, συνεπώς, να μας ξαφνιάζει που βρίσκουμε ότι, παρόλο που ο ναρκισσιστής συμμορφώνεται στους κοινωνικούς γνώμονες από φόβο εξωτερικής τιμωρίας, θεωρεί συχνά τον εαυτό του εκτός νόμου και βλέπει και τους άλλους με τον ίδιο τρόπο, «ως βασικά ανέντιμους και αναξιόπιστους, ή αξιόπιστους μόνον εξ αιτίας των εξωτερικών πιέσεων». «Τα αξιακά συστήματα των ναρκισσιστικών προσωπικοτήτων είναι γενικώς φθαρτά», γράφει ο Κέρνμπεργκ, «σε αντίθεση προς την άκαμπτη ηθική της ψυχαναγκαστικής προσωπικότητας».

Όστε η ηθική της αυτοσυντήρησης και της ψυχικής επιβίωσης ριζώνει όχι απλώς στις αντικειμενικές συνθήκες του οικονομικού πολέμου, του αυξανόμενου ποσοστού εγκλημάτων και του κοινωνικού χάους, αλλά στην υποκειμενική εμπειρία του κενού και της απομόνωσης. Αντανakλά την πεποίθηση —εξ ίσου προβολή εσωτερικών ανησυχιών και αντίληψη του πώς είναι τα πράγματα— ότι ο φθόνος και η εκμετάλλευση κυριαρχούν ως και στις πιο στενές σχέσεις. Η λατρεία των προσωπικών σχέσεων, που γίνεται ολοένα πιο έντονη όσο υποχωρεί η ελπίδα πολιτικών λύσεων, κρύβει την πλήρη απογοήτευση από τις προσωπικές σχέσεις, όπως ακριβώς η λατρεία της αισθησιακότητας συνεπάγεται την απάρνηση της αισθησιακότητας σε όλες εκτός από τις πιο πρωτόγονες μορφές της. Η ιδεολογία του προσωπικού μεγαλώματος, επιφανειακά αισιόδοξη, ακτινοβολεί βαθιά απελπισία και παραίτηση. Είναι η πίστη των ανθρώπων χωρίς πίστη.

3. Η ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΑΤΙΟ ΑΛΤΖΕΡ ΣΤΗΝ ΕΥΤΥΧΙΣΜΕΝΗ ΠΟΡΝΗ

Η αμερικανική κοινωνία σημαδεύεται από μία κεντρική έμφαση στην προσωπική επίτευξη, ιδίως κατά κόσμον επαγγελματική επίτευξη. Η «ιστορία της επιτυχίας» και ο σεβασμός που απευθύνεται στον αυτοδημιούργητο είναι καθαρά αμερικάνικα, αν υπάρχει κάτι αμερικάνικο... [Η αμερικανική κοινωνία] έχει εγκρίνει τον Οράτιο Άλτζερ και έχει εξυμνήσει τον σιδηροδρομικό που έγινε πρόεδρος.

Ρόμπιν Ουίλιαμς

Ο φιλόδοξος άνθρωπος είναι ακόμα κοντά μας, όπως πάντα, αλλά τώρα χρειάζεται μία πιο λεπτεπίλεπτη πρωτοβουλία, μία βαθύτερη ικανότητα να χειραγωγήει τη δημοκρατία των συναισθημάτων, αν θέλει να διατηρήσει την ξεχωριστή του ταυτότητα και να την αυξήσει σημαντικά και επιτυχώς... Τα σεξουαλικά προβλήματα των νευρωτικών που ανταγωνίζονται για ένα εφήμερο κύδος στο Μανχάταν στα μέσα του 20ού αι. είναι πολύ διαφορετικά από τα προβλήματα των νευρωτικών στη Βιέννη των αρχών του 20ού αι. Η ιστορία αλλάζει την έκφραση της νεύρωσης, και αν ακόμα δεν αλλάζει τους υποβαστάζοντες μηχανισμούς.

Φίλιπ Ρηφ

Το αρχικό νόημα της εργασιακής ηθικής

Μέχρι πρόσφατα, η προτεσταντική εργασιακή ηθική έστεκε ως ένα από τα πιο σημαντικά στηρίγματα της αμερικανικής κουλτούρας. Σύμφωνα με τον μύθο της καπιταλιστικής επιχείρησης, οικονομία και φιλοπονία ήταν το κλειδί για την υλική επιτυχία και την πνευματική εκπλήρωση. Η φήμη της Αμερικής σαν χώρας των ευκαιριών βασίστηκε στον ισχυρισμό της ότι η καταστροφή των κληρονομικών εμποδίων στην προαγωγή έχει δημιουργήσει συνθήκες στις οποίες η κοινωνική κινητικότητα εδραζόταν μόνο στην πρωτοβουλία του ατόμου. Ο αυτοδημιούργητος, αρχετυπική ενσάρκωση του αμερικανικού ονείρου, όφειλε την προαγωγή του σε συνθήκες εργατικότητας, νηφαλιότητας, μετριοπάθειας, αυτοπειθαρχίας και αποφυγής των χρεών. Ζούσε για το μέλλον, αποφεύγοντας την αυταρέσκεια προς όφελος της υπομονετικής, φιλόπονης συσώρευσης· και όσο η συλλογική προοπτική φαινόταν συλλογικά πολύ λαμπρή, έβρισκε στην αναβολή της ικανοποίησης όχι μόνο την κύρια ικανοποίησή του αλλά και μία πλούσια πηγή κερδών. Σε μία επεκτεινόμενη οικονομία, η αξία των επενδύσεων αναμενόταν δικαιολογημένα ότι θα αυξηθεί με τον καιρό, όπως σπάνια αμελούσαν να επισημάνουν οι υποστηρικτές της αυτοβοήθειας, παρ' όλα τους τα εγκώμια της επιτυχίας ως ανταμοιβής για την εργασία.

Σε μία εποχή μειούμενων προσδοκιών, οι προτεσταντικές αρετές δεν προκαλούν πια ενθουσιασμό. Ο πληθωρισμός διαβρώνει τις επενδύσεις και τις αποταμιεύσεις. Η διαφήμιση υπονομεύει τη φρίκη του χρεώματος, εξωθώντας τον καταναλωτή να αγοράσει τώρα και να πληρώσει αργότερα. Καθώς το μέλλον γίνεται απειλητικό και αβέβαιο, μόνο τρελοί αναβάλλουν για αύριο τη διασκέδαση που μπορούν να έχουν σήμερα. Μία βαθιά μετατόπιση στην αίσθηση του χρόνου έχει μετασχηματίσει τις εργασιακές συνήθειες, τις αξίες και τον ορισμό της επιτυχίας. Η αυτοσυντήρηση έχει αντικαταστήσει την αυτοβελτίωση ως στόχος της επίγειας ζωής. Σε μία άνομη, βίαιη και απρόβλεπτη κοινωνία, στην οποία οι κανονικές συνθήκες της καθημερινής ζωής φτάνουν να μοιάζουν μ' εκείνες που παλαιότερα περιορίζονταν στον υπόκοσμο, οι άνθρωποι ζουν με την εξυπνάδα τους. Ελπίζουν όχι τόσο να ευημερήσουν όσο απλώς να επιβιώσουν, αν και η επιβίωση απαιτεί ολοένα περισσότερο να έχεις μεγάλο εισόδημα. Παλαιότερα, ο αυτοδημιούργητος περηφανευόταν γιατί έκρινε σωστά τον χαρακτήρα και την εντιμότητα· σήμερα, ανήσυχος, εξετάζει τα πρόσωπα των συνανθρώπων του όχι τόσο για να αξιολογήσει την οικονομική τους επιφάνεια αλλά για να ανιχνεύσει πόσο επιρρεπείς είναι στις κολακείες του. Ασκεί τις κλασικές τέχνες της σαγήνης και με την ίδια αδιαφορία για ηθικές λεπτότητες, ελπίζοντας να κερδίσει την καρδιά σου και, συγχρόνως, να σου ελαφρώσει την τσέπη. Η ευτυχισμένη πόρνη στέκει στη θέση του Οράτιου Άλτζερ ως πρότυπο της προσωπικής επιτυχίας. Αν ο Ροβινσών Κρούσος ήταν η ενσάρκωση του ιδεώδους τύπου του οικονομικού ανθρώπου, ο ήρωας της ανερχόμενης αστικής κοινωνίας, το πνεύμα της Μολ Φλάντερς προΐσταται στο ξεμώραμά της.

Η καινούργια ηθική της αυτοσυντήρησης διαμορφωνόταν για πολύ καιρό· δεν εμφανίστηκε εν μία νυκτί. Τους τρεις πρώτους αιώνες της ιστορίας μας, η εργασιακή ηθική άλλαζε διαρκώς νόημα· οι μεταβολές αυτές, συχνά ανεπαίσθητες όταν γίνονταν, προεικόνιζαν τον τελικό της μετασχηματισμό σε μία ηθική προσωπικής επιβίωσης. Για τους Πουριτανούς, ένας ευσεβής άνθρωπος δούλευε επιμελώς σύμφωνα με την κλίση του όχι τόσο για να συσσωρεύσει προσωπικό πλούτο όσο για να αυξήσει την άνεση και την ευκολία της κοινότητας. Όλοι οι χριστιανοί είχαν ένα «γενικό κάλεσμα» να υπηρετούν τον Θεό και ένα «προσωπικό κάλεσμα», σύμφωνα με τον Κότον Μάθερ, «με το οποίο ξεχωρίζουν στη γειτονιά τους εξ αιτίας της χρησιμότητάς τους». Αυτό το προσωπικό κάλεσμα προήλθε από τό ότι «ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο κοινωνικό ον». Οι Πουριτανοί αναγνώρισαν ότι ένας άνθρωπος θα μπορούσε πιθανόν να γίνει πλούσιος ακολουθώντας το κάλεσμά του, αλλά είδαν το προσωπικό μέγαλωμα σαν αποτέλεσμα του κοινωνικού μόχθου —του συλλογικού μετασχηματισμού της φύσης και της προόδου των χρήσιμων τεχνών και της χρήσιμης γνώσης. Δίδαξαν στους ευημερούντες να μη συμπεριφέρονται δεσποτικά στους γείτονές τους. Ο καλός χριστιανός, σύμφωνα με τις καλβινιστικές αντιλήψεις της έντιμης και ευσεβούς ζωής, δέχεται με

αταραξία την καλή και την κακή τύχη, ικανοποιημένος με ό,τι του έλαχε. «Αυτό είχε μάθει να κάνει», είπε ο Τζον Κότον· «αν ο Θεός του έδινε ευημερία, είχε μάθει να μη φουσκώνει από περηφάνια, και αν ζούσε στην ανέχεια, το έκανε χωρίς μουρμουρητά. Η ίδια ακριβώς απιστία, που κάνει τον άνθρωπο να μουρμουρίζει στις δυσκολίες, τον κάνει να φουσκώνει από περηφάνια στην ευημερία».

Ανεξάρτητα από τις ηθικές επιφυλάξεις με τις οποίες ο Καλβινισμός περιέβαλε την επιδίωξη του πλούτου, πολλοί πιστοί του, ιδίως στην Νέα Αγγλία, πάχαιναν και ευημερούσαν από το εμπόριο ρουμιού και δούλων. Καθώς ο Πουριτανός παραχώρησε τη θέση του στον Γιάνκη, αναδύθηκε μία εκκοσμικευμένη παραλλαγή της προτεσταντικής ηθικής. Ενώ ο Κότον Μάθερ συμβούλευε να μη χρεώνεται ο άνθρωπος με το επιχείρημα ότι πλήγωνε τον πιστωτή («Ας σε κάνει να αισθάνεσαι δυσάρεστα, την οποιαδήποτε στιγμή, να σκέφτεσαι ότι έχω τόσο μεγάλο μέρος της περιουσίας ενός άλλου στα χέρια μου και του την κατακρατώ προς ζημία του»), ο Βενιαμίν Φραγκλίνος υποστήριξε ότι η χρέωση πλήγωνε τον οφειλέτη, βάζοντάς τον στο χέρι των πιστωτών του. Τα κηρύγματα των Πουριτανών για το κάλεσμα αντλούνταν σε αφθονία από τη Βίβλο· ο Φραγκλίνος κωδικοποίησε τον λαϊκό κοινό νομο στα λεγόμενα του Φτωχού Ρίτσαρντ. Ο Θεός βοηθάει εκείνους που βοηθούν τον εαυτό τους. Ο χαμένος χρόνος δεν ξαναβρίσκεται ποτέ. Ποτέ μην αφήνεις για αύριο ό,τι μπορείς να κάνεις σήμερα. Αν ξέρεις την αξία του χρήματος, πήγαινε και προσπάθησε να δανειστείς· γιατί όποιος δανείζει, λυπάται.

Οι Πουριτανοί υποστήριξαν τη σημασία της κοινωνικά χρήσιμης εργασίας· ο Γιάνκης τόνισε την αυτοβελτίωση. Αντιλαμβανόταν, όμως, την αυτοβελτίωση σαν κάτι περισσότερο από απόκτηση χρήματος. Η σημαντική αυτή έννοια υπονοούσε και αυτοπειθαρχία, εκγύμναση και καλλιέργεια των θεόδοτων ταλέντων, κυρίως την καλλιέργεια του λογικού. Το ιδεώδες της ευημερίας του 18ου αι. περιλάμβανε όχι μόνον υλική άνεση, αλλά και καλή υγεία, καλή διάθεση, σοφία, χρησιμότητα και την ικανοποίηση να ξέρεις ότι έχεις κερδίσει την καλή γνώμη των άλλων. Στο μέρος της Αυτοβιογραφίας του που είναι αφιερωμένο στην «Τέχνη της αρετής», ο Φραγκλίνος συνόψισε τα αποτελέσματα ενός ισόβιου προγράμματος ηθικής αυτοβελτίωσης:

Στην εγκράτεια αποδίδει την για πολύ καιρό καλή υγεία του, και ό,τι του έχει ακόμα απομείνει από μία καλή συγκρότηση. Στη φιλοπονία και την ολιγάρκεια, την πρώιμη ευκολία των περιστάσεών του, και απόκτηση της περιουσίας του, με όλη τη γνώση που του έδωσε τη δυνατότητα να είναι χρήσιμος πολίτης, και του χάρισε μια κάποια φήμη στον κύκλο των μορφωμένων. Στην ειλικρίνεια και τη δικαιοσύνη, την εμπιστοσύνη της χώρας του και τις έντιμες υπηρεσίες που του απένειμε. Και στην από κοινού επιρροή όλων των αρετών, την ηρεμία του χαρακτήρα και εκείνη τη χαρά στη συζήτηση που κάνει ακόμα τους άλλους να επιζητούν τη συντροφιά του και τον καθιστά ευχάριστο ακόμα και στους νεότερους γνωστούς του.

Franklin
B already
young

Πουριτανός
ήδη
Bella

Η αρετή πληρώνει, στην εκδοχή της εργασιακής ηθικής του 18ου αι· αλλά το τι πληρώνει, δεν μπορεί να μετρηθεί απλώς σε χρήμα. Η πραγματική ανταμοιβή της αρετής είναι να έχει λίγα για τα οποία να ζητήσεις συγγνώμη ή να μετανοήσεις στο τέλος της ζωής σου. Ο πλούτος έχει αξία, αλλά κυρίως επειδή χρησιμεύει σαν μία από τις αναγκαίες προϋποθέσεις της ηθικής και διανοητικής καλλιέργειας¹.

Από την «αυτοκαλλιέργεια» στην αυτοπροαγωγή δια μέσου «νικηφόρων εικόνων»

Τον 19ο αι., το ιδεώδες της αυτοβελτίωσης εκφυλίστηκε στη λατρεία της καταναγκαστικής φιλοπονίας. Ο Π. Τ. Μπάρνεμ, που έκανε περιουσία με μία απασχόληση της οποίας τη φύση θα είχαν καταδικάσει οι Πουριτανοί («Κάθε απασχόληση, η οποία ατιμάζει τον Θεό· κάθε απασχόληση η οποία θρέφει μόνο τη λαγνεία του ανθρώπου· ... κάθε τέτοια απασχόληση πρέπει να απορρίπτεται»), έδωσε πολλές φορές μία διάλεξη με τον ειλικρινή τίτλο «*Η τέχνη της απόκτησης χρημάτων*», που συνοψίζει την αντίληψη που είχε ο 19ος αι. για την εγκόσμια επιτυχία. Ο Μπάρνεμ παρέθετε ελεύθερα από τον Φραγκλίνιο, αλλά χωρίς το ενδιαφέρον του Φραγκλίνιου για την κατάκτηση της σοφίας ή την προαγωγή της ωφέλιμης γνώσης. Η «πληροφορία» ενδιέφερε τον Μπάρνεμ απλώς ως μέσον για να διαχειρίζεται την αγορά. Έτσι, καταδίκασε την «ψευδή οικονομία» της αγρότισσας, που σβήνει το κερί της το σούρουπο αντί ν' ανάβει κι άλλο ένα για να διαβάσει, επειδή δεν αντιλαμβάνεται ότι η «πληροφορία» που κερδίζεται με την ανάγνωση αξίζει πολύ περισσότερο από το κόστος των κεριών. «Παίρνε πάντα μία αξιόπιστη εφημερίδα», συμβούλευε ο Μπάρνεμ τους νεαρούς που κυνηγούσαν την επιτυχία, «και παρακολουθού με προσοχή τα αλισβερίσια στον κόσμο. Όποιος είναι χωρίς εφημερίδα, ζει αποκομμένος από το ανθρώπινο είδος».

Ο Μπάρνεμ εκτιμούσε την καλή γνώμη των άλλων όχι σαν ένδειξη

1. Προσπάθειες να περισταλεί η «τέχνη της αρετής» του Φραγκλίνιου σε μία καθαρά οικονομική ηθική για να κερδίζουμε χρήματα και για αυτοπροαγωγή χάνει τις λεπτότερες αποχρώσεις της. «*Όλες οι ηθικές στάσεις του Φραγκλίνιου*», έγραψε ο Μαξ Βέμπερ στο έργο του *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, «είναι χρωματισμένες με ωφελισισμό... Οι αρετές ... είναι αρετές μόνο στο μέτρο που είναι πραγματικά χρήσιμες στο άτομο... Ο άνθρωπος κυριαρχείται από το να βγάλει χρήματα, από την απόκτηση ως έσχατη επιδίωξη του βίου του». Κάπως παρόμοια άποψη εξέφρασε ο Ντ. Χ. Λώρενς στο έργο του *Μελέτες για την κλασική αμερικανική λογοτεχνία*. Οι ερμηνείες αυτές αγνοούν τις σημαντικές, για την αστική οπτική του 18ου αι., συνδέσεις ανάμεσα στην απόκτηση χρημάτων, την κοινωνικότητα και την πρόοδο των ωφέλιμων τεχνών· ανάμεσα στο πνεύμα του καπιταλισμού και το πνεύμα της καινοτομίας και της χειροτεχνίας. Για τον Φραγκλίνιο, αυτοβελτίωση δεν ισούται με αυτοπροαγωγή· πράγματι, η φιλοδοξία κατά τον 18ο αι. ήταν πολύ περισσότερο αρετή του Χάμιλτον παρά του Φραγκλίνιου ή του Τζέφερσον.

της χρησιμότητας ενός ανθρώπου αλλά ως μέσον για να κερδίζει πόντους. «Η ασυμβίβαστη ακεραιότητα του χαρακτήρα είναι ανεκτίμητη». Ο 19ος αι. επιχείρησε να εκφράσει όλες τις αξίες σε χρήμα. Όλα είχαν την τιμή τους. Η φιλανθρωπία ήταν ηθικό καθήκον, επειδή «ο φιλελεύθερος άνθρωπος θα πατρωνάρι τον ενδεή, ο οποίος θα αποφεύγει τον βλοσυρό, μη φιλάνθρωπο φιλάργυρο». Η αμαρτία της περηφάνιας ήταν όχι ότι προσέβαλλε τον Θεό, αλλά ότι οδηγούσε σε εξωφρενικές δαπάνες. «Ένα πνεύμα περηφάνιας και ματαιοδοξίας, όταν του επιτρέπεται να εκδηλωθεί αχαλίνωτο, είναι το αθάνατο σαράκι που κατατρώγει την ικμάδα των εγκόσμιων κτημάτων του ανθρώπου».

Ο 18ος αι. έκανε την εγκράτεια αρετή, αλλά δεν καταδίκασε την μέτρια απόλαυση στην υπηρεσία της κοινωνικότητας. Απεναντίας, η «ορθολογική συζήτηση» θεωρούνταν από τον Φραγκλίνιο και τους συγχρόνους του ότι αντιπροσώπευε αυτοδικαίως μία σημαντική αξία. Ο 19ος αι. καταδίκασε την κοινωνικότητα, με το αιτιολογικό ότι μπορεί να εμπλεκόταν με τη δουλειά. «Πόσες καλές ευκαιρίες έχουν περάσει ανεπιστρεπτή, ενώ ένας άνθρωπος τα έπινε με τον φίλο του!» Κηρύγματα για την αυτοβοήθεια ανάσαιναν τώρα το πνεύμα της καταναγκαστικής φιλοπονίας. Ο Χένρι Ουόρντ Μπήτσερ όρισε «το beau ideal [ωραίο ιδεώδες] της ευτυχίας» ως νοητική κατάσταση στην οποία «ο άνθρωπος είναι τόσο πολύ απασχολημένος, ώστε δεν ξέρει αν είναι ή όχι ευτυχισμένος». Ο Ράσελ Σέιτζ επισήμανε ότι «η δουλειά ήταν η κύρια και, πιθανόν, η μοναδική πηγή απόλαυσης στη ζωή μου».

Ωστόσο, ακόμα και στο ζενίθ της Χρυσής εποχής η προτεσταντική ηθική δεν είχε χάσει τελείως το αρχικό της νόημα. Στα εγχειρίδια επιτυχίας, τα βιβλία McGuffey, τα Peter Parley Books και τα προτρεπτικά γραπτά των ιδίων των μεγάλων καπιταλιστών, οι προτεσταντικές αρετές —εργατικότητα, οικονομία, εγκράτεια— εξακολουθούσαν να εμφανίζονται όχι σαν σκαλοπάτια για την επιτυχία αλλά σαν ανταμείβουσες από μόνες τους.

Το πνεύμα της αυτοβελτίωσης επέζησε, υποτιμημένο, στη λατρεία της «αυτοκαλλιέργειας» —σωστή φροντίδα και εκγύμναση του μυαλού και του σώματος, θρέψη του μυαλού με «σπουδαία βιβλία», ανάπτυξη του «χαρακτήρα». Η κοινωνική συνεισφορά της ιδιωτικής συσσώρευσης ως υπόγειο ρεύμα στον εορτασμό της επιτυχίας, και οι κοινωνικές συνθήκες του πρώιμου βιομηχανικού καπιταλισμού, στον οποίο το κυνήγι του πλούτου αύξησε αναντίρρητα την προσφορά χρήσιμων αντικειμένων, έδωσαν μία κάποια υπόσταση στον ισχυρισμό ότι «συσσωρευμένο κεφάλαιο σημαίνει πρόοδο». Καταδικάζοντας την κερδοσκοπία και τη σπατάλη, υποστηρίζοντας τη μεγάλη σημασία της υπομονετικής φιλοπονίας, παρακινώντας τους νέους να ξεκινούν από τα χαμηλά και «να υποτάσσονται στην πειθαρχία της καθημερινής ζωής», ως και οι πιο ατάραχοι υποστηρικτές του ιδιωτικού πλουτισμού ήταν προσκολλημένοι στην άποψη ότι ο πλούτος αντλεί την αξία του από τη συνεισφορά του στο κοινό καλό και στην ευτυχία των μελλοντικών γενεών.

Η λατρεία της επιτυχίας, κατά τον 19ο αι., τόνιζε εκπληκτικά λίγο τον ανταγωνισμό. Μετρούσε την επιτυχία όχι με βάση τα επιτεύγματα των άλλων, αλλά με βάση ένα αφηρημένο ιδεώδες πειθαρχίας και αυταπαρνήσης. Ωστόσο, στην καμπή του αιώνα, τα κηρύγματα για την επιτυχία άρχισαν να τονίζουν τη θέληση για νίκη. Η γραφειοκρατοποίηση της μεγαλοεταρικής καριέρας άλλαξε τις συνθήκες της προαγωγής του ανθρώπου: τώρα, οι φιλόδοξοι νεαροί έπρεπε να ανταγωνιστούν με τους ομοίους τους για την προσοχή και την έγκριση των ανωτέρων τους. Ο αγώνας να ξεπεράσεις την προηγούμενη γενιά και να φροντίσεις για την επόμενη αντικαταστάθηκε από μία μορφή αδελφικής αντιζηλίας, στην οποία άνθρωποι περίπου ίσων ικανοτήτων ανταγωνίζονταν για περιορισμένο αριθμό θέσεων. Τώρα η προαγωγή εξαρτιόταν από «δύναμη της θέλησης, αυτοπεποίθηση, ενεργητικότητα και πρωτοβουλία» —ιδιότητες που εγκωμιάζονταν σε παραδειγματικά κείμενα, όπως τα *Γράμματα ενός αυτοδημιούργητου εμπόρου στον γιό του* του Τζωρτζ Λόριμερ. «Περί τα τέλη του 19ου αι.», γράφει ο Τζον Κάβελτι στη μελέτη του μύθου της επιτυχίας που έκανε, «τα βιβλία αυτοβοήθειας κυριαρχούνταν από το ήθος της πώλησης και της προαγωγής. Ο προσωπικός μαγνητισμός, μία ιδιότητα που υποτίθεται ότι έδινε στον άνθρωπο τη δυνατότητα να επηρεάζει και να κυριαρχεί τους άλλους, έγινε ένα από τα σημαντικότερα κλειδιά για την επιτυχία». Τό 1907, η εφημερίδα *Saturday Evening Post* του Λόριμερ και το περιοδικό *Success* του Όρισον Σουέτ Μάρντεν εγκαινίασαν τμήματα διδασκαλίας στην «τέχνη της συζήτησης», μόδα και «κουλτούρα». Η διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων έφτασε να θεωρείται ουσία της προαγωγής του ατόμου. Ο καπετάνιος της βιομηχανίας έδωσε τη θέση του στον τυχοθήρα, τον άνθρωπο των εντυπώσεων. Οι νέοι άκουγαν ότι έπρεπε να πουληθούν για να πετύχουν.

Αρχικά, ο αυτοέλεγχος δια μέσου του ανταγωνισμού εξακολουθούσε να μη διαχωρίζεται από την ηθική αυτοπειθαρχία και αυτοκαλλιέργεια, αλλά η διαφορά τους αναδείχθηκε αλάθητα όταν ο Νταϊήλ Κάρνεγκι και μετά ο Νόρμαν Βίνσεντ Πράις αναδιατύπωσαν και μετασχημάτισαν την παράδοση του Μάθερ, του Φραγκλίνου, του Μπάρνεμ και του Λόριμερ. Σαν φόρμουλα για την επιτυχία, την απόκτηση φίλων και τον επηρεασμό των ανθρώπων είχε λίγα κοινά με τη φιλοπονία και την οικονομία. Οι προφήτες της θετικής σκέψης εξευτέλισαν «την παλιά ρήση ότι μόνον η σκληρή δουλειά είναι το μαγικό κλειδί που θα ξεκλειδώσει την πόρτα για τους πόθους μας». Εγκωμίασαν ως χρήσιμο κίνητρο την αγάπη για το χρήμα, που επίσημα την καταδίκάζαν ως και οι πιο αγοραίοι υλιστές της Χρυσής εποχής. «Ποτέ δεν μπορείς να έχεις πλούτη σε μεγάλες ποσότητες», έγραψε ο Ναπόλεον Χιλ στο βιβλίο του *Σκέψου και πλούτισε*, «εκτός αν ανάψεις μέσα σου μεγάλη επιθυμία για χρήμα». Το κυνήγι του πλούτου έχασε και τα λιγοστά ράκη ηθικού νοήματος που εξακολουθούσε να έχει. Παλαιότερα, οι προτεσταντικές αρετές φαίνονταν πως είχαν από μόνες τους μία ανεξάρτητη αξία. Κι όταν ακόμα έγιναν καθαρά

winner
competition

εργαλειακές, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι., η επιτυχία διατήρησε ηθικές και κοινωνικές αποχρώσεις, εξ αιτίας της συνεισφοράς της στο άθροισμα της ανθρώπινης άνεσης και προόδου. Τώρα, η επιτυχία εμφανίστηκε ως αυτοσκοπός, νίκη πάνω στους ανταγωνιστές, που μόνον αυτή διατηρούσε την ικανότητα να ενσταλάζει μία αίσθηση αυτοέγκρισης. Τα κατοπινά εγχειρίδια επιτυχίας διαφέρουν από τα αρχικά —ξεπερνούν σε κυνισμό τα κείμενα του Νταϊήλ Κάρνεγκι και του Πηλ— κατά το ότι κοφτά αποδέχονται την ανάγκη να εκμεταλλευόμαστε και να εκφοβίζουμε άλλους, δεν δείχνουν ενδιαφέρον για την υπόσταση της επιτυχίας και ειλικρινά επιμένουν ότι οι επιφάσεις, τα φαινόμενα —«νικηφόρες εικόνες»— μετρούν περισσότερο από τα έργα, το τι σου αποδίδεται περισσότερο από το τι πραγματικά κάνεις. Ένας συγγραφέας φαίνεται να υπονοεί ότι ο εαυτός αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από την «εικόνα» του όπως ανακλάται στα μάτια των άλλων. «Αν και δεν πρωτοτυπώ λέγοντας αυτό, είμαι βέβαιος ότι θα συμφωνήσετε πως ο τρόπος με τον οποίο βλέπετε τον εαυτό σας θα αντανakλά την εικόνα που παρουσιάζετε στους άλλους». Τίποτε δεν σε βοηθά να πετύχεις περισσότερο από την επίφαση της επιτυχίας.

Η έκλειψη της επίτευξης

Σε μία κοινωνία στην οποία το όνειρο της επιτυχίας έχει αποστραγγισθεί από όλα τα άλλα νοήματα εκτός από τον εαυτό του, οι άνθρωποι δεν έχουν τίποτα με βάση το οποίο να μετρήσουν τα επιτεύγματά τους εκτός από τα επιτεύγματα των άλλων. Η αυτοέγκριση εξαρτάται από την δημόσια αναγνώριση και επιδοκιμασία, και η ποιότητα της έγκρισης αυτής έχει υποστεί από μόνη της πολλές σημαντικές αλλαγές. Η καλή γνώμη των φίλων και των γειτόνων, που παλαιότερα πληροφορούσε τον άνθρωπο ότι είχε ζήσει μία χρήσιμη ζωή, βασιζόταν στην έγκριση των πεπραγμένων του. Σήμερα, οι άνθρωποι επιδιώκουν ένα είδος έγκρισης που χειροκροτεί όχι τις πράξεις τους αλλά τις προσωπικές τους ιδιότητες. Θέλουν περισσότερο να τους θαυμάζουν και λιγότερο να τους εκτιμούν οι άλλοι. Λαχταρούν όχι τη φήμη, αλλά τη λαμπρότητα και την έξαψη της δημοσιότητας. Θέλουν περισσότερο να τους ζηλεύουν και λιγότερο να τους σέβονται οι άλλοι. Περηφάνια και κτητικότητα, οι αμαρτίες του ανερχόμενου καπιταλισμού, έχουν παραχωρήσει τη θέση τους στη ματαιοδοξία. Οι περισσότεροι Αμερικανοί εξακολουθούσαν να ορίζουν την επιτυχία ως πλούτη, δόξα και εξουσία, αλλά οι πράξεις τους δείχνουν ότι μικρό ενδιαφέρον έχουν για την ουσία των επιτευγμάτων αυτών. Το τι κάνει ένας άνθρωπος, μετράει λιγότερο από το γεγονός ότι «τα έχει καταφέρει». Ενώ η δόξα εξαρτάται από την εκτέλεση αξιόλογων έργων που εγκωμιάζονται στις βιογραφίες και τα βιβλία ιστορίας, η διασημότητα —η ανταμοιβή εκείνων που προβάλλουν μία ζωηρή ή ευχάριστη εξωτερική εικόνα ή έχουν αλλιώς τραβήξει πάνω τους την προσοχή— εγκωμιάζεται στις ειδήσεις των Μ.Μ.Ε., σε στήλες κουτσομπολιού, σε τοκ-σόου, σε περιοδικά αφιερωμένα στις «προσωπικότητες». Συνακόλουθα είναι εφ-

μερη, όπως οι ειδήσεις, που χάνουν το ενδιαφέρον τους όταν παλιώνουν. Η εγκόσμια επιτυχία είχε πάντα μία ορισμένη δριμύτητα, τη γνώση ότι «δεν μπορείς να την πάρεις μαζί σου»· αλλά σήμερα, που η επιτυχία είναι σε τόσο μεγάλο βαθμό συνάρτηση της νιότης, της λαμπρότητας και της καινοτομίας, η δόξα είναι πιο παροδική από κάθε άλλη φορά, και όποιοι αποσπούν την προσοχή του κοινού ανησυχούν ακατάπαυτα μη την χάσουν.

Η επιτυχία στην κοινωνία μας πρέπει να επικυρωθεί από τη δημοσιότητα. Ο μεγιστάνας που ζει ως άτομο στην αφάνεια, ο δημιουργός αυτοκρατοριών που ελέγχει παρασκηνιακά τα πεπρωμένα των εθνών, είναι τύποι που εξαφανίζονται. Ακόμα και αξιωματούχοι που δεν εκλέγονται, που φαινομενικά ασχολούνται με ζητήματα υψηλής πολιτικής, οφείλουν να μένουν διαρκώς στο προσκήνιο· όλη η πολιτική γίνεται μία μορφή θεάματος. Είναι πασίγνωστο ότι η Μάντισον Άβενιου παρουσιάζει σαν πακέτα τους πολιτικούς και τους πλάσσει στην αγορά σαν να ήταν κορνφλέικς ή αποσμητικά· αλλά η τέχνη των δημόσιων σχέσεων εισδύει ακόμα πιο βαθιά στην πολιτική ζωή, μετασχηματίζοντας ως και τη χάραξη πολιτικής. Ο σύγχρονος ηγεμόνας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το ότι «υπάρχει μία δουλειά που πρέπει να γίνει» —το σύνθημα του αμερικανικού καπιταλισμού σε ένα προγενέστερο και πιο επιχειρηματικό στάδιο της ανάπτυξής του· αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να κολακευτούν, να κερδηθούν, να σαγηνευτούν τα «συναφή ακροατήρια», με τη φρασεολογία των εγγράφων του Πενταγώνου. Συγχέει την επιτυχή εκτέλεση του συγκεκριμένου έργου με την εντύπωση που κάνει ή ελπίζει να κάνει στους άλλους. Έτσι, οι αμερικανοί αξιωματούχοι έκαναν γκάφα στον πόλεμο του Βιετνάμ, επειδή δεν μπόρεσαν να διαχωρίσουν τα στρατιωτικά και στρατηγικά συμφέροντα της χώρας από «τη φήμη μας ως εγγυητών», όπως το διατύπωσε ένας απ' αυτούς. Καθώς ενδιαφέρονταν περισσότερο για τα στολίδια παρά για την πραγματικότητα της εξουσίας, πείστηκαν ότι η μη επέμβαση θα κατέστρεφε την «αξιοπιστία» της Αμερικής. Δανείστηκαν τη ρητορική της θεωρίας των παιγνίων για να εξευγενίσουν την ιδεοληψία τους με τις επιφάσεις, υποστηρίζοντας ότι η αμερικανική πολιτική στο Βιετνάμ έπρεπε να απευθύνεται «στα συναφή ακροατήρια των ενεργειών των Η.Π.Α.» —στους κομμουνιστές, τους Νοτιοβιετναμέζους, τους «συμμάχους μας» (που πρέπει να μας εμπιστεύονται ως «εγγυητές») και το αμερικανικό κοινό.

Όταν η χάραξη πολιτικής, η επιζήτηση της εξουσίας και το κυνήγι του πλούτου δεν έχουν άλλον αντικειμενικό στόχο παρά να προκαλέσουν θαυμασμό ή φθόνο, οι άνθρωποι χάνουν την αίσθηση της αντικειμενικότητας, που είναι πάντα επισφαλής ακόμα και στις καλύτερες περιπτώσεις. Οι εντυπώσεις επισκιάζουν τα επιτεύγματα. Οι δημόσιοι άνδρες ανησυχούν για την ικανότητά τους να αρθούν στο ύψος μίας κρίσιμης κατάστασης, να προβάλλουν μία εικόνα αποφασιστικότητας, να ασκήσουν πειστικά την εκτελεστική εξουσία. Οι κριτικοί τους προσφεύγουν στους ι-

διους γνώμονες: όταν άρχισαν να εγείρονται αμφιβολίες για την ικανότητα της κυβέρνησης Τζόνσον, εστίασαν την προσοχή τους στο «χάσμα αξιοπιστίας». Δημόσιες σχέσεις και προπαγάνδα έχουν εξυψώσει την εικόνα και το ψευτοσυμβάν. Οι άνθρωποι «μιλούν διαρκώς», έχει γράψει ο Ντάνιελ Μπούρτσιν, «όχι για τα ίδια τα πράγματα, αλλά για τις εικόνες των πραγμάτων».

Στην μεγαλοεταιρική δομή όπως στην κυβέρνηση, η ρητορική της επίτευξης, της μονομερούς αφοσίωσης στο έργο που πρέπει να γίνει —η ρητορεία της εκτέλεσης, αποτελεσματικότητας και παραγωγικότητας— δεν παρέχει πια μία ακριβή περιγραφή του αγώνα για την προσωπική επιβίωση. «Η σκληρή δουλειά», σύμφωνα με τον Τζένινγκς, «... αποτελεί μία αναγκαία αλλά όχι ικανή αιτία για κοινωνική άνοδο. Δεν είναι ο δρόμος προς την κορυφή». Ένας άνθρωπος των εφημερίδων με πείρα στη δημοσιογραφία και στο Νότιο Περιφερειακό Συμβούλιο έχει αναφέρει ότι «σε τίποτε από τα δύο δεν ενδιέφερε τους υπεύθυνους το πόσο καλά ή κακά έκανα τη δουλειά μου... Το σημαντικό είναι όχι οι στόχοι, αλλά η εξακολούθηση της λειτουργίας του οργανισμού». Ωστόσο, ακόμα και η ευημερία του οργανισμού δεν προκαλεί πια τον ενθουσιασμό που προκαλούσε τη δεκαετία του 1950. Ο «αυτοθυσιαζόμενος άνθρωπος της εταιρείας», γράφει ο Τζένινγκς, έχει γίνει «έκδηλος αναχρονισμός»². Το ανερχόμενο στέλεχος της μεγάλης εταιρείας «δεν θεωρεί εαυτόν άνθρωπο του οργανισμού». Πράγματι, η «αντιοργανωτική θέση» του έχει αναδυθεί ως «κύριο χαρακτηριστικό» του. Ανεβαίνει τις τάξεις της μεγάλης εταιρείας όχι υπηρετώντας τον οργανισμό αλλά πείθοντας τους εταίρους του ότι κατέχει τις ιδιότητες του «νικητή».

Καθώς το αντικείμενο της καριέρας στην μεγάλη εταιρεία μετατοπίζεται από «τον προσανατολισμό στο έργο και την αριστετεχνία στο έργο στον έλεγχο των κινήσεων των άλλων παικτών», κατά την έκφραση του Τόμας Σαζ [Szasz], η επιτυχία εξαρτάται από «πληροφορίες για την προσωπικότητα των άλλων παικτών». Όσο καλύτερα το στέλεχος της μεγάλης εταιρείας ή γραφειοκράτης καταλαβαίνει τα προσωπικά χαρακτηριστικά των υφισταμένων του, τόσο καλύτερα μπορεί να εκμεταλλεύεται τα λάθη τους για να τους ελέγχει και να επιβεβαιώνει την υπεροχή του. Αν ξέρει ότι οι υφιστάμενοί του ψεύδονται, το ψέμα μεταβιβάζει την σημαντική πληροφορία ότι φοβούνται και θέλουν να τον ευχαριστήσουν.

2. Τη δεκαετία του 1950, ο άνθρωπος του οργανισμού θεωρούσε μία ελκυστική, κοινωνικά προικισμένη γυναίκα σημαντικό ατού στην καριέρα του. Σήμερα, τα στελέχη δέχονται προειδοποιήσεις για την «προφανώς σοβαρή σύγκρουση ανάμεσα στον γάμο και σε μία καριέρα διευθυντική». Μία πρόσφατη αναφορά συγκρίνει την «ελίτ των επαγγελματιών διευθυντών [managers]» με τους Γενίτσαρους, τους εκλεκτούς στρατιώτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που τους έπαιρναν παιδιά από τις οικογένειές τους, τους ανέθρεψε το κράτος και ποτέ δεν τους επέτρεπε να παντρευτούν. «Ένας νέος που σκέφτεται διευθυντική καριέρα θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρεί εαυτόν σύγχρονο Γενίτσαρο —και να σκέφτεται πολύ πολύ προσεκτικά αν ο γάμος ταιριάζει με οποιονδήποτε τρόπο στη ζωή που διάλεξε».

«Δεχόμενος τη δωροδοκία, κατά κάποιον τρόπο, της κολακείας, της γαλιφιάς ή της απλής δουλικότητας την οποία υπονοεί το ότι του λένε ψέματα, ο αποδέκτης του ψέματος δηλώνει, πράγματι, ότι είναι πρόθυμος να ανταλλάξει τα αντικείμενα αυτά με την αλήθεια». Από την άλλη, η αποδοχή του ψέματος καθυστερεί τον ψεύτη ότι δεν θα τιμωρηθεί, ενώ του υπενθυμίζει την εξάρτηση και την υποταγή του. «Έτσι, και τα δύο μέρη κερδίζουν μια κάποια ... ασφάλεια». Στο μυθιστόρημα του Τζόζεφ Κέλερ *Something Happened*, το αφεντικό του πρωταγωνιστή κάνει σαφές ότι θέλει από τους υφισταμένους του όχι «καλή δουλειά» αλλά «σπαστική κολίτιδα και νευρική εξάντληση».

Διάβολε, θέλω οι άνθρωποι που δουλεύουν για μένα να είναι σε χειρότερη, όχι σε καλύτερη κατάσταση από μένα. Γι' αυτό σας πληρώνω τόσο καλά. Θέλω να σας βλέπω στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Το θέλω αυτό να φαίνεται καθαρά. Θέλω να μπορώ να το ακούω με φωνή τραυλίζουσα, ταραγμένη, γλωσσοδεμένη... Μη με εμπιστεύεστε. Δεν εμπιστεύομαι την κολακεία, τη νομιμοφροσύνη και την κοινωνικότητα. Δεν εμπιστεύομαι την υποχωρητικότητα, τον σεβασμό και τη συνεργασία. Εμπιστεύομαι τον φόβο.

Κατά τον Τζένινγκς, η «ηθική της νομιμοφροσύνης» έχει παρακμάσει στον αμερικανικό επιχειρηματικό κόσμο, μεταξύ άλλων επειδή νομιμοφροσύνη μπορούν «υπερβολικά εύκολα να υποκριθούν ή να απομιμηθούν εκείνοι που λαχταρούν περισσότερο να νικήσουν».

Το επιχείρημα ότι οι γραφειοκρατικοί οργανισμοί αφιερώνουν μεγαλύτερη ενεργητικότητα στη διατήρηση των ιεραρχικών σχέσεων και μικρότερη στην βιομηχανική απόδοση ενισχύεται από τη σκέψη ότι η σύγχρονη καπιταλιστική παραγωγή ανέκυψε, αρχικά, όχι επειδή ήταν κατ' ανάγκην πιο αποδοτική από άλλες μεθόδους οργάνωσης της εργασίας αλλά επειδή έδινε στους καπιταλιστές μεγαλύτερα κέρδη και εξουσία. Κατά τον Στήβεν Μάργκλιν, το εργοστασιακό σύστημα δεν επικράτησε λόγω της τεχνολογικής του ανωτερότητας έναντι της χειροτεχνικής παραγωγής, αλλά επειδή έδινε στον εργοδότη μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στους εργάτες. Όπως είπε ο Άντριου Ούρε, ο φιλόσοφος της μανιφατούρας, η εισαγωγή του εργοστασιακού συστήματος έδωσε τη δυνατότητα στον καπιταλιστή να «υποτάξει την ανυπότακτη διάθεση των εργατών». Καθώς η ιεραρχική οργάνωση της εργασίας εισβάλλει και στη διευθυντική λειτουργία, το γραφείο αποκτά τα χαρακτηριστικά του εργοστασίου, και η ενίσχυση των καθαρών οριοθετικών γραμμών κυριαρχίας και υποταγής μέσα στη διεύθυνση αποκτά σημασία εξ ίσου μεγάλη όσο η υποταγή των εργατών στη διεύθυνση ως σύνολο. Ωστόσο, την «εποχή της μεγαλοεταρικής κινητικότητας» οι γραμμές ανωτερότητας και υποταγής διαρκώς κυμαίνονται, και ο επιτυχημένος γραφειοκράτης επιβιώνει όχι επικαλούμενος την εξουσία του γραφείου του αλλά εγκαθιδρύοντας ένα πρότυπο ανοδικής κίνησης, καλλιεργώντας ανοδικά κινούμενους ανώτερους και δίνοντας «ομοιοπαθητικές δόσεις ταπείνωσης» σε όσους αφήνει πίσω ανεβαίνοντας στην κορυφή.

Η τέχνη της κοινωνικής επιβίωσης

Ο μετασχηματισμός του μύθου της επιτυχίας —του ορισμού της επιτυχίας και των ιδιοτήτων που πιστεύεται ότι την προωθούν— είναι μία μακροπρόθεση εξέλιξη που προέρχεται όχι από συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα αλλά από γενικές αλλαγές στη δομή της κοινωνίας: την μετατοπιζόμενη έμφαση από την καπιταλιστική παραγωγή στην κατανάλωση, τη διόγκωση των μεγάλων οργανισμών και γραφειοκρατιών, τις ολοένα πιο επικίνδυνες και πολεμικές συνθήκες της κοινωνικής ζωής. Έχουν περάσει πάνω από είκοσι πέντε χρόνια από τότε που ο Νταϊνβιντ Ρήσμαν υποστήριξε ότι η μετάβαση από το «αόρατο χέρι» στο «ευχαριστημένο χέρι» σημάδεψε μία θεμελιώδη αλλαγή στην οργάνωση της προσωπικότητας, από τον ενδοστρεφή τύπο που επικρατούσε τον 19ο αι. στον ετεροστρεφή τύπο του σήμερα. Άλλοι λόγιοι εκείνη την εποχή, όταν το ενδιαφέρον για την κουλτούρα και την προσωπικότητα ήταν μεγαλύτερο από όσο είναι σήμερα, πρότειναν παρόμοιες περιγραφές της αλλαγής της χαρακτηριστικής στην αναπτυσσόμενη καπιταλιστική κοινωνία. Ο «άνθρωπος του οργανισμού» του Ουίλιαμ Χ. Ουίτ, η «προσωπικότητα ή προσανατολισμένη στην αγορά» του Έριχ Φρομ, η «νευρωτική προσωπικότητα του καιρού μας» της Κάρεν Χόρνεϊ και οι μελέτες του αμερικανικού εθνικού χαρακτήρα από την Μάργκαρετ Μηντ και τον Τζόρτζ Γκόρερ όλες έπιασαν ουσιαστικές πτυχές του καινούργιου ανθρώπου: την προθυμία του να τα πηγαίνει καλά με τους άλλους, την ανάγκη του να οργανώνει ως και την ιδιωτική του ζωή σε συμφωνία με τις απαιτήσεις των μεγάλων οργανισμών, την απόπειρά του να πουλιέται σάμπως η προσωπικότητά του να ήταν ένα εμπόρευμα που θα μπορούσε να του οριστεί τιμή αγοράς, την νευρωτική του ανάγκη για στοργή, καθυστοχασμό και στοματική ικανοποίηση, τη φθαρτότητα των αξιών του. Ωστόσο, από μία άποψη, αυτές οι μελέτες της αμερικανικής κουλτούρας και προσωπικότητας δημιούργησαν μία παραπλανητική εντύπωση για τις αλλαγές που επέρχονταν κάτω από κείνο που ο Ρήσμαν ονόμασε η «ήπια επιφάνεια της αμερικανικής κοινωνικότητας». Οι κριτικοί των δεκαετιών του 1940 και του 1950 εξέλαβαν λαθεμένα την επιφάνεια αυτή για βαθύτερη πραγματικότητα.

Κατά τον Έριχ Φρομ, οι Αμερικανοί είχαν χάσει την ικανότητα να αισθάνονται αυθόρμητα, ακόμα και θυμό. Ένας από «τους ουσιαστικούς στόχους της εκπαιδευτικής διαδικασίας» ήταν να εξαλείψει τον ανταγωνισμό, να καλλιεργήσει μία «εμπορευματοποιημένη φιλικότητα». «Αν δεν χαμογελάς, σε κρίνουν ότι δεν έχεις «ευχάριστη προσωπικότητα» —και έχεις ανάγκη από ευχάριστη προσωπικότητα, αν θέλεις να πουλήσεις τις υπηρεσίες σου ως σερβιτόρα, ως έμπορος ή ως γιατρός». Όπως πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες, ο Φρομ μεγαλοποίησε τον βαθμό στον οποίο μπορούν να εκκοινωνιστούν οι επιθετικές ενορμήσεις: είδε τον άνθρωπο ως εξ ολοκλήρου προϊόν του εκκοινωνισμού, όχι ως δημιούργημα του ενστίκτου του οποίου οι εν μέρει καταπιεσμένες ή μετουσιωμένες ενορμήσεις απειλούν μονίμως να ξεσπάσουν με όλη την αρχική τους αγριότητα.

Η αμερικανική λατρεία της φιλικότητας αποκρύπτει αλλά δεν ξεριζώνει τον φονικό ανταγωνισμό για αγαθά και κοινωνική θέση· πράγματι, ο ανταγωνισμός αυτός έχει αγριέψει ακόμα περισσότερο σε μία εποχή μειούμενων προσδοκιών.

Κατά τη δεκαετία του 1950, πρόβαλλαν ως μείζονα ζητήματα η αφθονία, ο ελεύθερος χρόνος και η «ποιότητα ζωής». Το κράτος πρόνοιας είχε τάχα ξεριζώσει τη φτώχεια, τις τεράστιες οικονομικές ανισότητες και τις συγκρούσεις τις οποίες παλαιότερα προκαλούσε. Οι φαινομενικοί θρίαμβοι του αμερικανικού καπιταλισμού άφησαν στους κοινωνικούς κριτικούς λίγα για τα οποία να ανησυχούν, εκτός από την παρακμή του ατομικισμού και την απειλή της συμμόρφωσης. Ο Ουίλυ Λόμαν του Άρθουρ Μίλερ, ο εμποράκος που δεν θέλει από τη ζωή τίποτα άλλο παρά να «είναι αρεστός», συμβόλισε τα ζητήματα που αναστάτωναν την μεταπολεμική περίοδο. Τη δεκαετία του 1970, εποχή πιο σκληρή, φαίνεται ότι η πόρνη, και όχι ο εμποράκος, απεικονίζει καλύτερα τα προσόντα που είναι απαραίτητα για την επιτυχία στην αμερικανική κοινωνία. Κι αυτή πουλιέται για να βγάλει το ψωμί της, αλλά η σαγηνευτικότητά της δεν σημαίνει την επιθυμία της να είναι αρεστή. Λαχταρά τον θαυμασμό αλλά περιφρονεί όσους της τον παρέχουν και έτσι πορίζεται μικρή ικανοποίηση από τις κοινωνικές της επιτυχίες. Επιχειρεί να συγκινεί τους άλλους, μένοντας ασυγκίνητη αυτή η ίδια. Το γεγονός ότι ζει σε ένα περιβάλλον διαπροσωπικών σχέσεων δεν την κάνει κομφορμίστρια ούτε «ετεροστρεφή» τύπο. Παραμένει μοναχική, που εξαρτάται από τους άλλους μόνον όσο εξαρτάται το γεράκι από τις κότες. Εκμεταλλεύεται την ηθική της ηδονής, που έχει αντικαταστήσει την ηθική της επίτευξης, αλλά η καριέρα της, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη, μας θυμίζει ότι ο σημερινός ηδονισμός, του οποίου είναι το υπέρτατο σύμβολο, κατάγεται όχι από το κυνήγι της ηδονής αλλά από έναν πόλεμο όλων εναντίον όλων, στον οποίο ως και οι πιο οικείες συναντήσεις γίνονται μία μορφή αμοιβαίας εκμετάλλευσης.

Δεν είναι μόνον ότι η ηδονή, από τη στιγμή που ορίζεται ως αυτοσκοπός, αποκτά τις ιδιότητες της εργασίας, όπως επισήμανε η Μάρθα Γούλφενσταϊν στο δοκίμιό της για την «ηθική της διασκέδασης» —ότι το παιχνίδι τώρα «μετριέται με πρότυπα επίτευξης που παλαιότερα ίσχυαν μόνο στην εργασία». Η μέτρηση της σεξουαλικής «επίδοσης», η εμμονή στο ότι η σεξουαλική ικανοποίηση εξαρτάται από την σωστή «τεχνική» και η πλατιά διαδεδομένη πεποίθηση ότι μπορεί να «επιτευχθεί» μόνον έπειτα από συντονισμένη προσπάθεια, πρακτική και μελέτη, όλα μαρτυρούν την εισβολή της ρητορείας του επιτεύγματος στο παιχνίδι. Αλλά όποιοι ελεεινολογούν τον μετασχηματισμό του παιχνιδιού σε επίδοση περιορίζουν την προσοχή τους στην επιφάνεια του παιχνιδιού, στην προκειμένη περίπτωση στην επιφάνεια των σεξουαλικών συναντήσεων. Πίσω από την έγνοια για την επίδοση βρίσκεται μία βαθύτερη απόφαση να χειραγωγήσουμε προς όφελός μας τα συναισθήματα των άλλων. Η αναζήτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος δια μέσου συναισθηματικής χειρα-

γώγησης διαμορφώνει ολοένα περισσότερο όχι μόνο τις προσωπικές σχέσεις αλλά και τις σχέσεις στην εργασία· γι' αυτό η κοινωνικότητα μπορεί τώρα να λειτουργεί ως προέκταση της εργασίας με άλλα μέσα. Η προσωπική ζωή, όχι πια καταφύγιο από τις ταπεινώσεις που υπομένουμε στην εργασία, έχει γίνει εξ ίσου αναρχική, εξ ίσου πολεμόχαρη και εξ ίσου στρεσαρισμένη με την αγορά. Το κοκταίηλ πάρτυ περιστέλλει την κοινωνικότητα σε κοινωνική μάχη. Οι ειδήμονες γράφουν εγχειρίδια τακτικής για την τέχνη της κοινωνικής επιβίωσης, συμβουλευοντας τον επισκέπτη των κοκταίηλ πάρτυ που επιδιώκει το κοινωνικό γόητρο να καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση στο δωμάτιο, να περιτριγυρίζεται από μία πιστή συμμορία οπαδών και να αποφεύγει να γυρίσει τα νώτα του στο πεδίο της μάχης.

Η πρόσφατη μόδα της «θεραπείας επιβεβαίωσης», ένα αντιπρόγραμμα που προορίζεται να εφοδιάσει τον ασθενή με άμυνες εναντίον της χειραγώγησης, απευθύνεται στην αυξανόμενη αναγνώριση ότι η ευκινησία στις διαπροσωπικές σχέσεις καθορίζει αυτό που φαίνεται στην επιφάνεια σαν επίτευξη. Η εκγύμναση στην επιβεβαίωση επιδιώκει να απαλλάξει τον ασθενή από «αισθήματα άγχους, άγνοιας και ενοχής που ... χρησιμοποιούνται αποτελεσματικά από άλλους ανθρώπους για να μας βάλουν να κάνουμε ό,τι θέλουν». Άλλες μορφές παιγνιοθεραπείας κάνουν τους ασθενείς να επαγρυπνούν απέναντι στα «παιχνίδια που παίζουν οι άνθρωποι» και έτσι επιχειρούν να προαγάγουν την «παιγνιώδη οικειότητα». Ωστόσο, η σημασία τέτοιων προγραμμάτων έγκειται όχι τόσο στις επιδιώξεις τους όσο στο άγχος στο οποίο απευθύνονται και στο όραμα πραγματικότητας που τα εμψυχώνει —στην αντίληψη ότι η επιτυχία εξαρτάται από την ψυχολογική χειραγώγηση και ότι όλη η ζωή, ως και η τάχα επιτευγματοστρεφής σφαίρα της εργασίας, εστιάζεται στον αγώνα για διαπροσωπική επικράτηση, στο θανάσιμο παιχνίδι να φοβίζεις τους φίλους και να γοητεύεις τους ανθρώπους.

Η αποθέωση του ατομικισμού

Ο φόβος που στοίχειωνε τους κοινωνικούς κριτικούς και θεωρητικούς της δεκαετίας του 1950 —ότι ο τραχύς ατομικισμός έχει υποκύψει στη συμμόρφωση και στην «κοινωνικότητα χαμηλής πίεσης»— φαίνεται αναδρομικά πως ήταν πρόωρος. Το 1960, ο Νταϊνβιντ Ρήσμαν παραπονέθηκε ότι οι νέοι δεν είχαν πια μεγάλη κοινωνική «παρουσία», καθώς η εκπαίδευσή τους τους παρείχε όχι μία «στιλβωμένη προσωπικότητα αλλά μία προσωπικότητα προσηνή, πρόχειρη, προσαρμόσιμη, κατάλληλη για χαλαρή άρθρωση και μεγάλη αλλαγή θέσεων απασχόλησης στους επεκτεινόμενους οργανισμούς μίας κοινωνίας της αφθονίας». Πράγματι, ένας «ηδονισμός στραμμένος στο σήμερα», όπως λέει παρακάτω ο Ρήσμαν, έχει αντικαταστήσει την εργασιακή ηθική «στις ίδιες τις τάξεις που κατά τα πρώτα στάδια της βιομηχανικής κοινωνίας ήταν προσανατολισμένες στο μέλλον, σε μακρινές επιδιώξεις και σε καθυστερημένη ικανοποίηση». Αλλά ο ηδονισμός αυτός είναι απάτη· το κυνήγι της ηδονής μεταμφιέζει

έναν αγώνα για εξουσία. Οι Αμερικανοί δεν έχουν στην πραγματικότητα γίνει πιο κοινωνικοί και συνεργάσιμοι, όπως θα ήθελαν να μας κάνουν να πιστέψουμε οι θεωρητικοί της ετεροστρέφειας και της συμμόρφωσης: έχουν απλώς γίνει πιο επιδέξιοι στο να εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τις συμβάσεις των διαπροσωπικών σχέσεων. Δραστηριότητες που τάχα τις κάνουν καθαρά για διασκέδαση έχουν συχνά για πραγματικό στόχο να ρίξουν τους άλλους. Είναι σύμπτωμα της υποβαστάζουσας τάσης της αμερικανικής ζωής το ότι οι χυδαίοι όροι για τη σεξουαλική συνεύρεση έχουν και την έννοια ότι επιβάλλεσαι σε κάποιον, τον νικάς, τον κερδίζεις, τον ρίχνεις, του επιβάλλεις τη θέλησή σου με πονηριά, απάτη ή μεγαλύτερη δύναμη. Ρήματα που συνδέονται με την σεξουαλική ηδονή έχουν αποκτήσει περισσότερες από τις συνηθισμένες αποχρώσεις βίας και ψυχικής εκμετάλλευσης. Στον βίαιο κόσμο του γκέτο, που η γλώσσα του τώρα διαποτίζει την αμερικανική κοινωνία στο σύνολό της, η βία που συνδέεται με τη σεξουαλική συνεύρεση κατευθύνεται με ιδιαίτερη ένταση από τους άνδρες εναντίον των γυναικών, ιδίως εναντίον των μητέρων τους. Η γλώσσα της τελετουργοποιημένης επιθετικότητας και κατάχρησης θυμίζει σ' εκείνους που την χρησιμοποιούν ότι η εκμετάλλευση είναι ο γενικός κανόνας και μία κάποια μορφή εξάρτησης η κοινή μοίρα: ότι «το άτομο», σύμφωνα με τον Λη Ραϊνγκουοτερ, «δεν είναι επαρκώς ισχυρό ή επαρκώς ώριμο για να πετύχει θεμιτά τον στόχο του, αλλά είναι μάλλον σαν παιδί, εξαρτάται από άλλους που ανέχονται τους παιδιαστικούς ελιγμούς του»: συνακόλουθα οι άρρενες, ως και οι ενήλικοι άρρενες, συχνά εξαρτώνται από γυναίκες για υποστήριξη και διατροφή. Πολλοί απ' αυτούς πρέπει να γίνουν νταβατζήδες για να ζήσουν, κολακεύοντας μια γυναίκα για να της αρπάξουν χρήματα: έτσι, οι σεξουαλικές σχέσεις γίνονται χειραγωγητικές και ληστρικές. Η ικανοποίηση εξαρτάται από το να παίρνεις ό,τι θέλεις αντί να περιμένεις να λάβεις ό,τι δικαιωματικά σου ανήκει. Όλα αυτά μπαίνουν στην καθημερινή ομιλία με μία γλώσσα που συνδέει το σεξ με την επιθετικότητα και την σεξουαλική επιθετικότητα με πολύ αμφισβητούμενα αισθήματα για τις μητέρες³.

3. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι λευκοί ριζοσπάστες υιοθέτησαν το σύνθημα «Up against the Wall, Motherfucker!» Αλλά ο όρος έχει έκτοτε χάσει τους επαναστατικούς του συνειρμούς, όπως και άλλες εκφράσεις των μαύρων που τις διέδωσαν πρώτοι στους λευκούς οι πολιτικοί ριζοσπάστες και οι εκπρόσωποι της αντικουλτούρας, και σε ελαφρώς αποκαθαρμένη μορφή έχει γίνει εξ ίσου αποδεκτός ώστε ο όρος «mother» [μητέρα] έχει γίνει παντού, ακόμα και στους teeny-boppers, ένας όρος άνετης οικειότητας ή περιφρόνησης. Παρόμοια, οι Ρόλινγκ Στόουνς και άλλοι εκπρόσωποι της χαρντ ή άξιντ ροκ, που χρησιμοποίησαν τα προσυχνόλογα του γκέτο για να μεταβιβάσουν μία θέση μαχητικής αλλοτρίωσης, έχουν παραχωρήσει τη θέση τους σε γκρουπ που τραγουδούν πιο γλυκά, αλλά ακόμα με τόνους γκέτο, για έναν κόσμο στον οποίο παίρνεις μόνον ό,τι είσαι προετοιμασμένος να πάρεις. Αφού έχει εξατμιστεί η υποτιθέμενη επαναστατική αλληλεγγύη, καθώς το zonked out ερωτικό φεστιβάλ του «έθνους του Γούντστοκ» εκφυλίστηκε στο φονικό χάος του Άλταμοντ, ο υποβαστάζων κυνισμός εμφανίζεται πιο καθαρά από κάθε άλλη φορά. Ο σάβων εαυτών σωθήτω!

Από ορισμένες απόψεις, η κοινωνία της μεσαίας τάξης έχει γίνει ένα χλωμό αντίγραφο του γκέτο των μαύρων, όπως θα μας οδηγούσε να πιστέψουμε η υιοθέτηση της γλώσσας του. Δεν χρειάζεται να ελαχιστοποιήσουμε τη φτώχεια του γκέτο ούτε τα βάσανα που επιβάλλουν οι λευκοί στους μαύρους, για να δούμε ότι οι ολοένα πιο επικίνδυνες και απρόβλεπτες συνθήκες ζωής της μεσαίας τάξης έχουν γεννήσει παρόμοιες στρατηγικές επιβίωσης. Πράγματι, η έλξη που ασκεί η κουλτούρα των μαύρων στους απογοητευμένους λευκούς υποδηλώνει ότι η κουλτούρα των μαύρων σήμερα απευθύνεται σε μία γενική κατάσταση, που το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της είναι μία πλατιά διαδεδομένη απώλεια της εμπιστοσύνης στο μέλλον. Οι φτωχοί ήταν ανέκαθεν υποχρεωμένοι να ζουν στο παρόν, αλλά τώρα μία απεγνωσμένη ανησυχία για την προσωπική επιβίωση, μερικές φορές μεταμφιεσμένη σε ηδονισμό, αγκαλιάζει και την μεσαία τάξη. Σήμερα, σχεδόν όλοι ζούμε σε έναν επικίνδυνο κόσμο, από τον οποίο υπάρχουν λίγες διαφυγές. Η διεθνής τρομοκρατία και εκβιασμός, βομβαρδισμοί και αυθαίρετες απαγωγές επηρεάζουν εξ ίσου πλούσιους και φτωχούς. Έγκλημα, βία και πόλεμοι συμμοριών κάνουν τις πόλεις ανασφαλείς και απειλούν να επεκταθούν και στα προάστια. Η φυλετική βία στους δρόμους και στα σχολεία δημιουργεί μία ατμόσφαιρα χρόνιας έντασης και απειλεί ανά πάσα στιγμή να εκραγεί και να γίνει ολοκληρωτική φυλετική σύγκρουση. Η ανεργία επεκτείνεται από τους φτωχούς στην τάξη των χαρτογιακάδων, ενώ ο πληθωρισμός ροκανίζει τις αποταμιεύσεις εκείνων που έλπιζαν να περάσουν άνετα τα χρόνια της σύνταξης. Μεγάλο μέρος της τάξης που ονομάζεται κατ' ευφημισμόν μεσαία, απλώς επειδή φοράει τα καλά της για να πάει στη δουλειά, περιστέλλεται τώρα σε προλεταριακές συνθήκες ύπαρξης. Πολλές χαρτογιακάδικες δουλειές απαιτούν λιγότερες ικανότητες και αποφέρουν οικονομικά λιγότερο από τις χειρωνακτικές δουλειές, παρέχοντας λίγο γόητρο ή ασφάλεια. Η προπαγάνδα του θανάτου και της καταστροφής, που την διαδίδουν ακατάπαυτα τα Μ.Μ.Ε., επιτείνει την κρατούσα ατμόσφαιρα ανασφάλειας. Μεγάλοι λιμοί, σεισμοί σε μακρινές περιοχές, μακρινοί πόλεμοι και εξεγέρσεις αποσπούν την ίδια προσοχή όπως τα πιο κοντινά μας γεγονότα. Η εντύπωση της αυθαιρεσίας στην δημοσιογραφική περιγραφή των συμφορών ενισχύει το αυθαίρετο της εμπειρίας, και η απουσία συνέχειας στην κάλυψη των γεγονότων, καθώς η σημερινή κρίση δίνει τη θέση της σε μία καινούργια και άσχετη μ' αυτήν αυριανή κρίση, προσθέτει στην αίσθηση της ιστορικής ασυνέχειας —στην αίσθηση ότι ζούμε σ' έναν κόσμο στον οποίο το παρελθόν δεν καθοδηγεί διόλου το παρόν, το δε μέλλον έχει γίνει εντελώς απρόβλεπτο.

Παλαιότερες συλλήψεις της επιτυχίας προϋπέθεταν έναν κόσμο σε γοργή κίνηση, στον οποίο οι περιουσίες κερδίζονταν και χάνονταν γρήγορα, και καθημερινά παρουσιάζονταν καινούργιες ευκαιρίες. Ωστόσο, προϋπέθεταν και μία ορισμένη σταθερότητα, ένα μέλλον που είχε μια κάποια αναγνωρίσιμη ομοιότητα με το παρόν και το παρελθόν. Η διόγκωση

της γραφειοκρατίας, η λατρεία της κατανάλωσης με τις άμεσες εκπληρώσεις της, αλλά κυρίως η διάλυση της αίσθησης της ιστορικής συνέχειας έχουν μετασχηματίσει την προτεσταντική ηθική ενώ συγχρόνως οδήγησαν στη λογική τους κατάληξη τις υποβαστάζουσες βασικές αρχές της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το κυνήγι του ιδιωτικού συμφέροντος, που ταυτιζόταν παλαιότερα με το ὀρθολογικό κυνήγι του κέρδους και τη συσσώρευση πλούτου, έχει γίνει επιζήτηση της ηδονής και της ψυχικής επιβίωσης. Οι κοινωνικές συνθήκες πλησιάζουν τώρα στο ὄραμα της αβασίλευτης πολιτείας που συνέλαβε ο μαρκήσιος ντε Σαντ στο ξεκίνημα της αβασίλευτης εποχής. Από πολλές απόψεις ο πιο οξυδερκής και ασφαλώς ο πιο ανησυχητικός προφήτης του επαναστατικού ατομικισμού, ο Σαντ υποστήριξε την απεριόριστη απόλαυση ως λογική κορύφωση της επανάστασης στις ιδιοκτησιακές σχέσεις —μοναδικό τρόπο να πετύχουμε την επαναστατική αδελφосύνη στην καθαρότερη μορφή της. Οπισθοχωρώντας στα γραπτά του στο πιο πρωτόγονο επίπεδο φαντασίωσης, ο Σαντ είδε μυστηριωδώς την ὅλη μετέπειτα ανάπτυξη της προσωπικής ζωής υπό τον καπιταλισμό, που κατέληξε ὄχι στην επαναστατική αδελφосύνη αλλά σε μία κοινωνία αρσενικών και θηλυκών αδελφών που έχει ζήσει περισσότερο από την επαναστατική της προέλευση και την έχει απαρνηθεί.

Ο Σαντ φαντάστηκε μία σεξουαλική ουτοπία στην οποία ο καθένας έχει το δικαίωμα να συνευρεθεί με οποιονδήποτε ἄλλο, στην οποία οι ἄνθρωποι, περισταλμένοι στα σεξουαλικά τους ὄργανα, γίνονται απολύτως ἄνυμοι και εναλλάξιμοι. Ἐτσι, η ιδεώδης κοινωνία του επανειπυβεβαίωσε την καπιταλιστική βασική αρχή ὅτι οι ἄνθρωποι μπορούν εν τέλει να περισταλούν σε εναλλάξιμα αντικείμενα. Ενσωμάτωσε, ακόμα, και οδήγησε σε ἕνα εκπληκτικό νέο συμπέρασμα την ανακάλυψη του Χομπς ὅτι η καταστροφή του πατερναλισμού και η καθυπόταξη ὅλων των κοινωνικών σχέσεων στην αγορά είχε αφαιρέσει τις υπάρχουσες αναστολές και τις ελαφρυντικές ψευδαισθήσεις από τον πόλεμο ὅλων εναντίον ὅλων. Στην απορρέουσα κατάσταση της οργανωμένης αναρχίας, ὅπως πρώτος αντιλήφθηκε ο Σαντ, η ηδονή γίνεται η μοναδική ασχολία της ζωής —ηδονή, ωστόσο, που είναι αδιαχώριστη από τον βιασμό, τον φόνο, την αχαλίνωτη επιθετικότητα. Σε μία κοινωνία που έχει περιστείλει τον Λόγο σε σκέτον-υπολογισμό, ο Λόγος δεν μπορεί να επιβάλλει ὅρια στο κυνήγι της ηδονής —στην ἄμεση εκπλήρωση οποιασδήποτε επιθυμίας, ανεξάρτητα από το πόσο διεστραμμένη, νοσηρή, εγκληματική ή απλώς ανήθικη είναι. Γιατί οι γνώμονες που θα καταδίκάζαν το ἔγκλημα ή την ωμότητα απορρέουν από τη θρησκεία, τη συμπόνια ή τον Λόγο που απορρίπτει τις καθαρά εργασιακές εφαρμογές και καμία από αυτές τις ξεπερασμένες μορφές σκέψης ή αίσθησης δεν έχει λογικά θέση σε μία κοινωνία που βασίζεται στην εμπορευματική παραγωγή. Μέσα στον μισογυνισμό του, ο Σαντ αντιλήφθηκε ὅτι ο αστικός διαφωτισμός, οδηγούμενος ὡς τη λογική του κατάληξη, καταδίκασε ακόμα και τη συναισθηματική λατρεία της θηλυκότητας και της οικογένειας, την οποία η ίδια η αστική τάξη είχε οδηγήσει σε πρωτοφανή ἄκρα.

Συγχρόνως, είδε ὅτι η καταδίκη της «λατρείας της γυναίκας» ἔπρεπε αναγκαστικά να συμβαδίζει με υπεράσπιση των σεξουαλικών δικαιωμάτων της γυναίκας —το δικαίωμα της γυναίκας να διαθέτει ελεύθερα το σώμα της, ὅπως θα το διατύπωναν σήμερα οι φεμινίστριες. Αν η ἄσκηση του δικαιώματος αυτού στην ουτοπία του Σαντ καταντάει καθήκον να γίνεσαι ὄργανο της ηδονής ενός ἄλλου, αυτό δεν οφείλεται τόσο στο ὅτι ο Σαντ μισούσε τις γυναίκες ὅσο στο ὅτι μισούσε την ἀνθρωπότητα. Αντιλήφθηκε, πιο καθαρά από τις φεμινίστριες, ὅτι ὅλες οι ελευθερίες ὑπὸ τὸν καπιταλισμό καταλήγουν εν τέλει στο ἴδιο πράγμα, στην ἴδια οικουμενική υποχρέωση να απολαμβάνεις και να σε απολαμβάνουν. Συγχρόνως, και χωρίς να παραβιάζει τη λογική του, ο Σαντ ἀπαίτησε για τις γυναίκες το δικαίωμα «να ικανοποιούν πλήρως ὅλες τους τις επιθυμίες» και «ὅλα τα μέρη του σώματός τους» και δήλωσε κατηγορηματικά ὅτι «ὅλες οι γυναίκες πρέπει να υποταχθούν στην ηδονή μας». Ἐτσι, ο καθαρὸς ατομικισμός ἀπέληξε στην πιο ριζική ἄρνηση της ατομικότητας. Κατά τον Σαντ, «ὅλοι οι ἄνδρες, ὅλες οι γυναίκες μοιάζουν» και σε ὅσους συμπολίτες του γίνονταν δημοκράτες, προσθέτει την δυσσίωνη προειδοποίηση: «Μη νομίζετε ὅτι μπορείτε να γίνετε καλοί δημοκράτες, ὅσο απομονώνετε στην οικογένεια τα παιδιά που θα ἔπρεπε να ἀνήκουν μόνο στη δημοκρατία». Η αστική υπεράσπιση της ιδιωτικότητας κορυφώνεται —ὄχι μόνο στη σκέψη του Σαντ ἀλλὰ και στην μετέπειτα ιστορία, που τόσο επακριβώς την προέβλεψε στην υπερβολή, την τρέλα, τη νηπιακότητα των ιδεών της— στην πιο ολοσχερή επίθεση στην ιδιωτικότητα· η δοξολόγησή του ἀτόμου, είναι η εκμηδένισή του.